

Už byla vytčena nápadně veliká úmrtnost ve Francii, která se blížila v poslední době i úmrtnosti Ruska.

Úmrtnosti s vyloučením kojenců ubylo od 1896—1900 do periody po roce 1910: ve Francii jen o 5⁰/₀, v Irsku o 6, ve Finsku a Norsku po 9, ve Švédsku, Švýcarsku a Belgii po 10, v Uhrách a Portugalsku po 11, ve Skotsku a Rakousku po 12, v Itálii 14, v Dánsku 15, v Anglii s Walesem 16, v Německu 17 a v Nizozemí 21 procent.

13. Příčiny zmenšené plodnosti v zemích civilisace západoevropské.

Zmenšená plodnost, která ke konci 19tého a hlavně počátkem 20tého století všeobecně se projevila u lidstva západoevropské civilisace, dá se částečně vysvětliti jako *přirozený a logický následek zmenšené úmrtnosti*.

Zcela beze sporu je totiž nezbytno připustiti, že ubývající počet zrozených dětí není nikoli neodvratným výsledkem ochabující fyziologické plodnosti, nýbrž že je to *zamýšleným a vědomě usilujícím působením společenským, aby v rodinách nebylo přes příliš potomstva*. Rodiče různým společenským tlakem puzeni *uvědomělo se namáhají, aby neměli četných rodin*. Tyto *promyšlené snahy* pronikly již téměř do všech společenských tříd západoevropského lidstva (i v osadních zemích) a provádějí se s houževnatou důsledností.

Je-li tedy *všeobecnou snahou* v rodinách (i mimo rodiny při nemanželském plození) *nemíti četného potomstva*, je zcela pochopitelné, že lidé s podobnými úmysly *nebudou ochotni uváděti nové životy na svět*, čím více z dětí narozených obstojí, čím je *menší* — (nejen kojenecká, nýbrž i) — *všeobecná úmrtnost*. Rodiny omezují plodnost — (t. j. počet zrozených dětí) — podle toho, kolik dětí už na živu je. Čím více členů tedy následkem lepší domácí péče, zdokonaleného veřejného zdravotnictví i delšího průměrného věku obstálo a žije ve společné rodinné domácnosti, tím jsou méně vítány nové přírůstky životů. Tato úzkostlivá starostlivost, aby nad jistý počet hlav rodina nevzrostla, nevztahuje se tedy pouze na děti útlého věku (nebo snad jen na kojence), nýbrž na všechny členy, kteří stále ještě v témž svazku rodinném žijí. Rozhoduje tedy počet všech, i dospělejších dětí v rodině, když rodiče pomýšlejí na omezení nebo zamezení nových porodů.*)

O všeobecných takových snahách i o pronikavém úspěchu jejich nelze pochybovati podle četných souhlasných zkušeností dosud nabytých. Proto zlepšená hygiena a ubývání úmrtnosti objevily se neomylně také zmenšeným počtem porodů. Ano, musilo se tím směrem jen více působiti na uskrovnování plodnosti, když často ubývalo úmrtnosti rychleji než ubývalo zrozených dětí, takže i při *zmenšené plodnosti* hrozil *přirozený* (a obávaný) *větší přírůstek* nových životů.

*) Proto není žádným odmítnutím tohoto působení zmenšené úmrtnosti na uskrovnování porodů, když *Julius Wolf* ve svém spise „Geburtenrückgang“ neshledal naprosté souběžnosti mezi ubýváním porodů a ubýváním úmrtnosti *kojenecké* (str. 11—16 jmenov. spisu).

Ovšem zrovna v nejnovější době vůči tomuto potěšlivému zjevu poklesající úmrtnosti bývaly snahy po zmenšení počtu příslušníků rodinných neustále mnohem úspěšnější. Ukazují se vítězné pokroky tohoto usilování v nápadném a rychlém poklesu plodnosti. Nejen v těch zemích, které už dříve vynikaly malým počtem dětí (ve Francii nebo ve Spoj. Státech), nýbrž již skoro ve všech krajích střední a západní Evropy ubývá tak hrozivě zrozených dětí (*a to i absolutně při rostoucím počtu obyvatelstva*), že ani menší čísla úmrtí při zlepšeném zdravotním stavu nestačila, aby se udržely tytéž poměrné přirozené přírůstky jako dříve. Kdežto dříve v mnohých státech (zvláště v Německu) přirozených přírůstků životů přibývalo s ubývající úmrtností, v novější době přírůstků těch nejen poměrně (na 10.000 obyv. na př.), nýbrž i absolutně citelně ubylo, což ukazuje tabulka přirozeného vzrůstu nových životů.

Přirozené přírůstky obyvatelstva v obdobích pětiletých koncem 19. a počátkem 20. století: Na 10.000 obyvatelů přibylo nových životů v obdobích pětiletých:

V zemi	1891 až 1895	1896 až 1900	1901 až 1905	1906 až 1910	po roce 1910
v Rusku evropském .	150	168	přes 170	Blízko ke 190	podle nových odhadů (data ovšem nejistá)
v Bulharsku	97	174	184	177	188 (1911)
na Novém Zeelandě .	176	161	167	171	171 (1911—12)
v Rumunsku	100	128	139	139	187 (1911—13)
v Srbsku	142	155	164	143	178 (1911—12)
v Australském spolku .	.	149	146	161	170 (1911—12)
v Nizozemí	132	150	156	157	151 (1911—13)
v Itálii	104	110	105	114	134 (1911—13)
v Dánsku	118	136	142	141	130 (1911—13)
v Norsku	135	147	140	135	122 (1911—13)
v Německu	130	147	145	141	121 (1911—13)
v Uhrách	99	115	110	117	114 (1911—12)
v Anglii s Walesem .	118	116	122	115	103 (1911—13)
ve Skotsku	122	120	121	111	103 (1911—13)
v Rakousku	99	114	115	114	101 (1911—12)
ve Švédsku	107	108	106	114	98 (1911—13)
ve Španělsku	49	58	95	94	91 (1911—12)
ve Švýcarsku	78	105	104	100	83 (1911)
v Belgii	89	101	107	88	78 (1912)
v Irsku	45	50	56	61	63 (1911—13)
ve Francii	1	13	17	8	5 (1911—13)

Ke konci 19tého století byly relativní roční přírůstky nových životů, vezmeme-li největší z nich v Bulharsku za základ číslem 100, přibližně asi:

V Bulharsku 100, v Rusku 96, na Novém Zeelandě 93, v Srbsku 89, v Nizozemí a v Australském st. spolku po 86, v Německu a v Norsku po 84, v Dánsku 78, v Rumunsku 74, ve Skotsku 69, v Anglii s Wa-

lesem 67, v Uhrách 66, v Rakousku 65, v Itálii 63, ve Švédsku 62, ve Švýcarsku 60, v Belgii 58, ve Španělsku 33, v Irsku 29, ve Francii 8.

Do doby před vypuknutím světové války změnila se poměrné přírůstky nových životů tak, že byly *nejvyšší a skoro stejné v Rusku (evrop.), v Rumunsku a v Bulharsku*. Když je označíme číslem 100, jevíly se přírůstky ty *přibližně* asi těmito poměrnými čísly:

Na Novém Zelandě a v Australii po 91, v Nizozemí 81, v Itálii 71, v Dánsku 69, v Norsku 65, v Německu 64, v Uhrách 61, ve Velké Británii 55, v Rakousku 54, ve Švédsku 52, ve Španělsku 49, ve Švýcarsku 44, v Belgii 42, v Irsku 34, ve Francii celé 3 (!).

Absolutně přibývalo nových životů (přirozenou měnou) ročně *ke sklonku 19tého století* ve velmocenských státech: *v Rusku (evropském i asijském)* asi 2 miliony, *v Německu* přes 800.000, *v Rakousko-Uhersku* přes 600.000, *v Japonsku* přes 450.000, *ve Velké Británii s Irskem* (v Evropě) asi 450.000, *v Itálii* 350.000, *ve Francii* 50.000.

Absolutní roční přirozené přírůstky nových životů bezprostředně před světovou válkou byly: *v Rusku* přes 3 mil., *v Německu* 800.000, *v Japonsku* přes 700.000, *v Rakousko-Uhersku* 530.000, *ve Velké Británii s Irskem* 450.000, *v Itálii* 440.000, *ve Francii* 20.000.

Když tyto roční přírůstky srovnáme s ruskými, dostali bychom poměrná čísla *pro konec století devatenáctého*: *v Rusku* 100, *v Německu* přes 40, *v Rakousko-Uhersku* přes 26, *v Japonsku* 23, *ve Velké Británii* as 22, *v Itálii* 18, *ve Francii* $2\frac{1}{2}$.

Pro dobu bezprostředně před válkou byla tato poměrná čísla (hrubě přibližně ovšem): *v Rusku* 100, *v Německu* 24, *v Japonsku* 22, *v Rakousko-Uhersku* 16, *ve Velké Británii s Irskem* 14, *v Itálii* 13, *ve Francii* asi 0·6. (Nebo kdybychom přírůstek francouzský vzali za základ, byla by tato stupnice: *ve Francii* 1, *v Itálii* 22, *ve Velké Británii s Irskem* $22\frac{1}{3}$, *v Rakousko-Uhersku* 27, *v Japonsku* 36, *v Německu* 44, *v Rusku* asi 160.)

Skutečné množení obyvatelstva ve vytčených zemích bylo ovšem jiné. Značná část se totiž ztrácí vystěhováním. Ve Francii jsou naopak přistěhovalecké přebytky, v Německu vystěhovalectvím se skoro nic neztrácelo, Rusku a Japonsku dosti málo, kdežto ve Velké Británii a hlavně v Irsku jsou ztráty vystěhovalectvím dosti značné, v Rakousko-Uhersku a zvláště v Itálii *byly ohromné*. Tak v posledních letech před válkou z Rakousko-Uherska odstěhovalo se více než polovička přirozeného přírůstku, v Itálii některý rok i celý přírůstek (ano i nad to). Z Velké Británie velmi mnoho vystěhovačů však jde aspoň do britických kolonií (do Kanady, Austrálie i do Jižní Afriky).

Relativního přírůstku nových životů (na 10.000 obyvatelů) *ubýlo proti sklonku 19. století* (proti období 1896—1900) *do doby bezprostředně před válkou* (po roce 1910): v Uhrách asi $1\frac{0}{10}$, v Dánsku přes $4\frac{0}{10}$, ve Švédsku $9\frac{0}{10}$, v Anglii s Walesem a v Rakousku po $11\frac{0}{10}$, ve Skotsku $14\frac{0}{10}$, v Norsku $17\frac{0}{10}$, v Německu $18\frac{0}{10}$, ve Švýcarsku $21\frac{0}{10}$, v Belgii $23\frac{0}{10}$, ve Francii přes $60\frac{0}{10}$. — *Relativního přírůstku nových životů přibýlo v téže době*: ve Španělsku $57\frac{0}{10}$, v Rumunsku $46\frac{0}{10}$, v Irsku $26\frac{0}{10}$, v Itálii $22\frac{0}{10}$, v Srbsku $15\frac{0}{10}$, v Australském spolku $14\frac{0}{10}$, v Rusku přes $10\frac{0}{10}$, v Bulharsku $8\frac{0}{10}$, na Novém Zelandě $6\frac{0}{10}$, v Nizozemí asi $1\frac{0}{10}$.

Zajímáti může vývoj přirozených přírůstků zvláště v Německu v pětiletých obdobích od 1871—1875 počínaje:

V období pětiletém	průměrně ročně v tisících		
	narodilo se živých dětí	zemřelo	přibýlo nových životů
1871—1875	1619	1175	444*)
1876—1880	1731	1152	579
1881—1885	1705	1185	520
1886—1890	1759	1176	583
1891—1895	1842	1184	658
1896—1900	1957	1156	801
1901—1905	2011	1165	846
1906—1910	1988	1101	887**)
1911—1914	1849	1054	795

Změna následkem ochabování plodnosti projevila se klesajícím procentem dětí ze všeho obyvatelstva v Německu:

	bylo dětí do 5 let	do 10 let	
V roce 1900	7·370 mil.	13·777 mil.	
ze všeho obyvatelstva	13·08 ⁰ / ₀	24·44 ⁰ / ₀	
v roce 1910	7·790 mil.	15·188 mil.	
ze všeho obyvatelstva	12·— ⁰ / ₀	23·39 ⁰ / ₀	
v roce 1913	7·532 mil.	15·136 mil.	
ze všeho obyvatelstva	11·19 ⁰ / ₀	22·74 ⁰ / ₀	
Od roku 1900 do 1910 přibýlo:			
dětí do 5 let	do 10 let	ale všeho obyvatelstva	
5·70 ⁰ / ₀	10·25 ⁰ / ₀	15·19 ⁰ / ₀	
od roku 1900 do 1913 přibýlo:			
dětí do 5 let	do 10 let	ale všeho obyvatelstva	
2·20 ⁰ / ₀	9·87 ⁰ / ₀	19·44 ⁰ / ₀	
od roku 1910 do 1913			
ubylo dětí do 5 let	do 10 let	ale přibýlo všeho obyvatelstva	
3·31 ⁰ / ₀	0·34 ⁰ / ₀	3·70 ⁰ / ₀	

K tomu lze doplniti přirozené absolutní přírůstky, jakož i absolutní počty porodů a úmrtí v posledních šesti letech v hlavních státech západ- a středoevropských před válkou:

V Německu:

	živě zrozených dětí tisíc	umřelo tisíc	přibýlo tisíc
1908	2015	1136	879
1909	1978	1094	884
1910	1925	1046	879
1911	1871	1131	740

*) Poměrně tak málo následkem války.

***) Proti těmto vrcholným přírůstkům v období 1906—1910 jeví se poměrný vzestup i konečný sestup (před válkou) v jednotlivých obdobích po sobě jdoucích: 50, 65, 59, 66, 74, 90, 95, 100, 10.

	živě zrozených děti tisíc	umřelo tisíc	přišlo tisíc
1912	1870	1030	840
1913	1839	1005	834
[1914	1818	1052*)	766*)]

Proti roku 1908 ubylo v Německu *absolutně* do roku 1913: živě zrozených dětí 9%, úmrtí 12%, přírůstku 5% (ale nejmenší přírůstek r. 1911 byl proti r. 1908 téměř o 16% menší).

[V Anglii a Walesu:

	živě zroze- ných dětí tisíc	umřelo tisíc	přišlo tisíc
1908	941	521	420
1909	915	518	397
1910	897	483	414
1911	881	528	353
1912	873	487	386
1913	882	505	377

Od r. 1908 do r. 1913 absolutně ubylo: živě zrozených dětí 6%, úmrtí 3%, přírůstku 10%.]

V Sjednoceném království celém:

	živě zroze- ných dětí tisíc	umřelo tisíc	přišlo tisíc
1908	1174	675	499
1909	1146	668	478
1910	1123	630	493
1911	1105	672	433
1912	1097	632	465
1913	1102	653	449

Od r. 1908 do r. 1913 absolutně ubylo: živě zrozených dětí 6%, úmrtí 3%, přírůstku 10% (tedy poměrně stejně v celé Velké Británii s Irskem jako v samotné Anglii s Walesem).

Ve Francii:

	živě zroze- ných dětí tisíc	umřelo tisíc	přišlo tisíc
1908	792	746	46
1909	770	757	13
1910	774	703	71
1911	742	777	— 35
1912	751	693	58
1913	746	704	42

Od r. 1908 do r. 1913 absolutně ubylo: živě zrozených dětí 6%, úmrtí 6%, přírůstku 9%.

*) Bez zemřelých osob vojenských.

V Itálii:

	živě zroze- ných dětí tisíc	umřelo tisíc	přibylo tisíc
1908	1139	770	369
1909	1114	737	377
1910	1144	682	462
1911	1094	742	351
1912	1134	636	498
1913	1123	664	459

Od r. 1908 do r. 1913 absolutně ubylo: živě zroz. dětí přes 1⁰/₀, úmrtí 14⁰/₀, absolutně přibylo přírůstku skoro 25⁰/₀.

V Rakousku:

	živě zroze- ných dětí tisíc	umřelo tisíc	přibylo tisíc
1907	942	630	312
1908	941	628	313
1909	941	646	295
1910	924	602	322
1911	898	626	272
1912	903	592	311

Od r. 1907 do r. 1912 absolutně ubylo: živě zrozených dětí 4⁰/₀, úmrtí 6⁰/₀, přírůstek zůstal téměř stejný.

V Uhrách:

	živě zroze- ných dětí tisíc	umřelo tisíc	přibylo tisíc
1908	756	516	240
1909	776	526	250
1910	743	491	252
1911	733	525	208
1912	766	492	274

V Uhrách od r. 1908 do r. 1912 živě zrozených dětí absolutně přibylo přes 1⁰/₀, úmrtí ubylo skoro 5⁰/₀, přírůstku životů přibylo 14⁰/₀.

V Nizozemí:

	živě zroze- ných dětí tisíc	umřelo tisíc	přibylo tisíc
1908	172	87	85
1909	171	80	91
1910	169	80	89
1911	167	87	80
1912	170	74	96
1913	174	76	98

Přibylo absolutně od r. 1908 do r. 1913 živě zrozených dětí 1⁰/₀, úmrtí ubylo 13⁰/₀, přírůstku přibylo 15⁰/₀.

Ve Švédsku:

	živě zroze- ných dětí	umřelo	přibylo
	tisíc	tisíc	tisíc
1908	139	81	58
1909	139	74	65
1910	136	77	59
1911	132	76	56
1912	133	76	57
1913	130	77	53

Od roku 1908 do roku 1913 živě zrozených dětí absolutně ubylo přes 6%, úmrtí ubylo skoro 5%, přírůstku nových životů ubylo 9%.

Ze všech těchto dat z nejnovejší doby nesporně jest zřetelný uvědomělý boj a odpor proti silnému přibývání populace, který zvláště nápadně záhy pokročil ve Francii a ve Spojených státech Severoamerických (tam hlavně ovšem u domorodého obyvatelstva). Ale podobné úspěchy se ukazují již všude v ostatních pokročilých zemích evropských nebo v cizích dílech světa u evropské civilizace.

Ve Francii samé na umenšení přírůstků obyvatelstva přirozenou měnou životů velmi mnoho působila také *poměrně velká úmrtnost*, které neubývalo tak zrychleným postupem jako plodnosti a rozhodně jí neubývalo tak rychle jako v jiných zemích západoevropských. [Je to zjevem jistě nápadným a pro Francii by to mohlo býti osudným.]

Pouze v koloniálních zemích *Nového Zelandu* a v *Austrálském Spolku* podle pětadvacetiletých zkušeností z doby předválečné se zdá, že se *přirůstky* obyvatelstva přirozenou měnou *ustálily na jistém poměrně značně vysokém stupni*, že se v nich udržuje jistá značná dynamická rovnováha přírůstků životních, že tedy ochabující plodnost se skoro úplně stejně přizpůsobovala spádu zmenšované úmrtnosti.

*

Bývaly sice vyslovovány náhledy, že malá plodnost v civilisovaných zemích by se mohla připisovati biologickým i fyziologickým důvodům, že totiž rostoucí kulturou ubývá přirozené plodivosti lidské. Tak domnívá se fyziolog *Doubleday*, že živočišové hojným vyživováním ztrácejí mnoho ze svých schopností rozplozovacích. Podobně filosof a sociolog *H. Spencer* tvrdil, že duševní namáhání působí velice k umenšování lidské plodnosti. Ale názory ty, které ani samy o sobě nejsou nikterak nepochybně prokázány i kdyby byly jinak správné, naprosto by nestačily vysvětliti *rychlé a nápadné* ubývání novorozených dětí v několika nečetných nedávno uplynulých desetiletích. Podobné fyziologické převraty potřebovaly by kolika věků lidských. Nyní však úbytek porodů jeví se nápadným sklonem každým skoro rokem a rozšiřuje se velmi zřetelně také do tříd, které naprosto nejsou hýčkány přílišnou hojností ani snad zrovna přepjetím duševních prací netrpívají.

Kromě toho nikdo nebude vážně tvrditi, že by bezdětnost nebo jediné nebo pouze dvě děti v rodinách byly jen pravidelným a nezbytným

následkem malé nebo ztracené plodnosti rodičů. Z největší části jest nyní podobné, napořád běžné omezování počtu dětí a četnějšího potomstva vůbec *zamýšleným důsledkem v určitých společenských vrstvách* a bez odporu jest podmíněno různými sociálními příčinami po většině rázu hmotného.

Proč lidé omezují (úmyslně a dle určitých rozpočtů s úspěchem více méně pronikavým) své potomstvo, toho tedy nejsou příčiny snad fyziologické nebo čistě biologické, nýbrž rodiče jsou k tomu ponoukáni důvody intelektuálními a rozumovým uvažováním a sice úvahy ty nejsou jen individuálního původu, nýbrž vnutily se sociálním tlakem, ponejvíce národohospodářskými poměry.

Jednotliví rodiče štítí se sice také individuálních námah (nehospodářské povahy) družících se nutně k vychování a k vydržování četnější rodiny. Zejména se velká vina přikládala moderní emancipaci ženské a nechuti novověkých žen bráti na se povinnosti rodinné výchovy, při čemž by se musily vzdávati osobních prospěchů a neodvislosti ve prospěch domácnosti rodinné. Také požívačnost a sobeckost rodičů byla viněna z malého počtu dětí v rodinách. Ale, ačkoli podobné pohnutky mohou často silně spolupůsobiti, přece v nich nemožno shledávati hlavní těžisko a vysvětlení snah, omezujících počet potomstva tou měrou, jak se všude projevila zvláště ve dvacátém století. Nejdůležitějšími příčinami jsou přece jen vselijak *sociálně odůvodněné starosti o hmotné blaho potomstva a celé rodiny* a nikoli snad jen individuální sobecké zájmy.

Především *strach ze společenské deklasifikace*, které se lekají stále četnější i rozmanitější třídy společenské, působí nejvíce k usilování, aby nebylo mnoho členů v rodině. Kde pro různé sociální poměry a příčiny toho strachu není, nebo kde ho nepotřebuje ani býti, tam ovšem se hromadné snahy na umenšení potomstva tolik ještě neprojevily. Tím se vysvětluje dosavadní značná plodnost rodin rolnických v zemích řídkěji osazených, kde ještě jest dostatek půdy pro nové potomstvo. Ale z toho také pochopíme proč *bývá poměrně největší plodnost v rodinách společensky nejhůře postavených*, u kterých není skoro možnosti a tedy ani obav, že by mohly společensky ještě níže poklesnouti. Rodiny nuzné právem se vždy zvaly *proletářskými**) t. j. hojně se rozplozujícími beze všech starostí o budoucnost potomstva.

Podobně by arci nemuselo býti starostí o potomstvo v rodinách bohatých, ale v těch ovšem zase účinkují společenské důvody jiné, jako zvláště odpor bohatých žen k rození, rodičů k povinnostem vychování i ohledy na neztenčený lesk bohatého domu, který by četným potomstvem vyprchával, atd.

Namnoze hlavní důvody pro umenšování příslušníků v rodině shledávaly se v rostoucí zámožnosti. Proti tomu se ovšem důvodně namítalo, že to nejsou zrovna nejzámožnější třídy společenské, které se čítnému potomstvu vyhybají a vši mocí brání. Při tom usuzování byla však pouze trochu nesprávně vyslovena ona nepochybná skutečnost, že

*) Název „proletářů“ pro chudinu, pochází od latinského „proles“, označení to pro potomstvo, jako doklad, že právě nuznost nesnaží se nijak omezovati počet příslušníků rodinných, o které v rodinách takových nemůže ani býti náležitá péče, ale ani také není strachu, že by se jim hůře vedlo než rodičům.

nabytý lepší stav společenský a jistá — třeba skrovná — míra blahobytu v rodinách středních i vyšších stavů působí nejpatričněji a nejpádněji proti většímu počtu dětí a vůbec proti množení příslušníků v rodinných domácnostech. Onen často již vzpomenutý strach, aby rodina společensky neklesala, aby nevypadla ze své společenské třídy (strach z deklasifikace) nejvíce zdržuje od přílišného rozplodování.

Malá plodnost se tedy neprojevuje vždy jen u zámožnějších; nýbrž zrovna skrovnějšími prostředky nadané rodiny, které se jistého společenského postavení teprve pracně domáhají musily a které by nerady viděly své potomstvo klesnouti zase do horších poměrů a nepříznivějšího společenského stavu, bojí se, aby četné děti jejich nepozbyly té posice, do které se sami rodiče vyvinuli. — Celkem lidé důvodně domnívají se, že do nižší třídy mnohem pravděpodobněji upadá rodina s četnými dětmi, jelikož nynější nákladné vychování a těžký boj o živobytí nedovoluje pak náležitými hmotnými prostředky všechny četnější rodinné příslušníky vybavit. Čím jsou lidé při tom inteligentnější, čím bývají ke své rodině citlivější i o hmotný zdar svého potomstva starostlivější, tím mohutněji se zároveň působí na jejich rozhodnutí, aby neměli příliš mnoho dětí. Nejsou to tedy čistě sobecké zájmy, které rodiče zdržují, aby četných životů nových neprodili, nýbrž jen staroslivá péče o zdar potomstva.

Proto se dá podle těchto hledisk dobře vysvětliti *malá plodnost skoro všech liberálních povolání*, zvláště v těch rodinách, které pro své dosti vynikající sociální postavení jsou poměrně malými důchody opatřeny. Tak nezámožné úřednictvo, dále učitelé, lékaři, notáři, advokáti a jiní podobní, společensky sice dosti vynikající, ale hmotně skrovněji zaopatření lidé mívají skrovný počet dětí ve svých rodinách.*)

Podobně i mnohé jiné třídy střední uskrovnují napařád své potomstvo, ale snahy ty rozšířily se již také mezi dělnictvem a právě čím více sociálně někteří z dělníků vynikají jako dělníci cvičení, tím mívají méně četné potomstvo. Podle předválečné francouzské úřední statistiky na 100 rodin připadalo průměrného počtu dětí: u nejhůře placených dělníků textilních (v prádelnách při *nejhrubší* nevíčené

*) Dobrý doklad jak působilo společenské postavení na počet členů rodinných podávají data odvozená ze sčítání v *Bavorsku* roku 1895. Podle nich bylo příslušníků z veškerého bavorského obyvatelstva:

třídy měšťanské	úřednictva, učitelů, soukromníků a podobných liberálních povolání	z dělnictva
20·6%	26·4%	53·0%

Ale děti rodilo se zcela odchýlné procento v jednotlivých těchto třídách. Bylo totiž všech dětí:

z třídy měšťanské	z úřednictva, učitelů, soukromníků a jiných liberálních povolání	z dělnictva
jen 18·7%	jen 15·9%	vsak 65·4%
proti počtu všech příslušníků . . . 20·6%	26·4%	53·0%

Byl tedy počet dětí u dělnictva téměř o 23½% nad průměrem, kdežto u měšťanské třídy byl o 9¼% pod průměrem u *úřednictva a v liberálních povoláních* o 40% pod *průměrem*! Když poměrný počet dětí v rodinách úřednických a podobných označí se číslem 100, byl by proti němu v rodinách měšťanských průměrný počet dětí 151, ale v rodinách dělnických 205! [Viz Julius Wolf „Der Geburtenrückgang“ str. 44.]

práci) 344, u hrubší práce tkalcovské 318, u hlídačů mostů, silnic, cest a podob. 312, (rodičům v jich povolání mohou býti děti pomocny), u vápeníků, cihlářů, podavačů a dělníků při hrubším zpracování zemín 308, u hrubších prací kovodělných 285, u kovářů pro hrubší práce 282, u kovářů jemnějších prací 268. Proti tomu mnohem menší průměrný počet dětí bývá u dělníků cvičenějších (na 100 rodin): u strojníků 244, u monteurů a umělých zámečníků 231, u zlatníků a klenotníků 214, u rytců, ciseleurů a pozlacovačů 199, u elektrotechniků 189, nejméně u řidičů automobilů, chauffeurů pouze 170.

Jak poměry zámožnosti rozhodně působily na počet dětí ve velikých městech, pro to ke sklonku devatenáctého století velmi jsou poučná data ze čtyř největších měst: Londýna, Paříže, Berlína a Vídně. [Sestavil je dr. Jacques Bertillon a upravena byla od *Newsholme-a a Stevensonova* v „*Journal of the Royal Statistical Society*“ 1897.]

Na 1000 žen v plodném věku od 15 do 50 let rodilo se dětí průměrně ročně:

V částech	Paříže	Londýna	Berlína	Vídně
velmi bohatých	34	63	47	71
bohatých	53	87	63	107
velmi zámožných	65	107	96	153
zámožných	72	107	114	155
chudých	95	140	129	164
velmi nuzných	108	147	157	200

Když uvedenou plodnost každého z oněch čtyř velkoměst ve vrstvách velmi bohatých označíme číslem 100, dostaneme relativní číslo plodnosti (počtu zrozených dětí):

V částech	Paříže	Londýna	Berlína	Vídně
velmi bohatých	100	100	100	100
bohatých	156	138	136	151
velmi zámožných	191	170	204	215
zámožných	212	170	233	218
chudých	279	222	275	231
velmi nuzných	318	233	334	268

Největší nepoměr mezi chudými, nuznými a velmi bohatými částmi jest v Berlíně a hned blízko toho v Paříži; poměrně nejmenší rozdíly jsou v Londýně. Byla ovšem také nápadná malá plodnost pařížská proti ostatním třem městům, zvláště proti Vídní. *)

*) Srovnání to nejpřehledněji znázorníme, když počet narozených dětí na 1000 žen v plodném věku pro Paříž v částech „zámožných“ označíme 100. Tu jevil se počet dětí:

v částech	Paříže	Londýna	Berlína	Vídně
velmi bohatých	47	87	65	99
bohatých	74	121	87	149
velmi zámožných	90	149	133	212
zámožných	100	149	158	215
chudých	132	194	178	228
velmi chudých	150	204	218	278

Kdybychom brali zřetel pouze k dětem manželským, jevil by se počet dětí na 1000 žen vdaných ve věku plodném od 15 do 50 let v městech Paříži a Londýně:

Skoro ve všech zemích evropské civilizace jest velmi silně patrný rozdíl mezi plodností měst i venkova. Plodnost venkovská je značně větší než městská. Výjimku činí jedině Francie, kde jednotlivé departementy po většině s venkovským obyvatelstvem vykazovaly mnohem menší plodnost nežli města i nežli hlavní město Paříž s okolím (departement *Seine*).

Zvláště velkoměsta mívají velmi skrovný počet narozených dětí a jenom znamenitě zlepšená hygiena a neustálý přítok mladých lidí z venkova dodává městům ještě stále, byť i malé, přirozené přírůstky nových životů. V dřívějších dobách při menší plodnosti bývala v městech také značnější úmrtnost než na venkově, protože péče o zdravotnictví nebyla náležitě upravena. Městům hrozilo skoro vymírání obyvatelstva.*) Plodnost městského obyvatelstva objevila by se arci ještě mnohem nepatrnější, nežli ji udávají poměrná čísla v městech narozených dětí, kdyby se povážilo, že do měst se z venkova stěhují po většině lidé mladí dospělého věku, kteří tedy na plodnosti mají nejpatrnější podíl.

Ale ani venkov v západní a střední Evropě nezůstal v nejnovější době ušetřen stejného hnutí jako v městech, směřujícího k zmenšení počtu porodů. Tak v Prusku jevíly se poměry narozených dětí na venkově a v městech po dobu 35 let (od 1876 do 1910) takto:

Na 10.000 obyvatelů narodilo se živých dětí průměrně ročně:

v období	na venkově		poměrně ubylo proti 1876—1880	
	na venkově	v městech	na venkově	v městech
1876—1880 . . .	396	387	—	—
1881—1890 . . .	383	351	3·30/0	9·30/0
1891—1895 . . .	387	343	2·30/0	11·40/0
1896—1900 . . .	390	332	1·50/0	14·20/0
1901—1905 . . .	374	317	5·60/0	18·10/0
1906—1910 . . .	352	290	11·30/0	25·00/0

v částech	Paříže Londýna	
	Paříže	Londýna
velmi bohatých	65	121
bohatých	94	145
velmi zámožných	96	172
zámožných	109	192
chudých	128	198
velmi nuzných	143	214

Poměrná čísla podle počtu manželských dětí částí zámožných v obou městech sestavena, pak

pro část	podle počtu dětí v zámožných částech bylo by:		Podle pařížských zámožných částí srovnáno:	
	Paříže	Londýna	Paříže	Londýna
velmi bohaté	60	63	60	111
bohaté	87	76	87	133
velmi zámožné	88	90	88	158
zámožné	100	100	100	176
nuzné	117	103	117	182
velmi nuzné	131	111	121	197

*) To dalo podnět k tvrzením, která vyvrcholila v drastickém výroku G. Hansena ve spisu „Die drei Bevölkerungstufen“ (v Lipsku 1896): „Kdyby ti, co do měst z venkova se stěhují, byli výlučně černé pleti, všichni měšťáci měli by brzo černou barvu; neboť již po třech pokoleních ti, kteří trvale v městech jsou usazení, by vymřeli“. — Tvrzení to jistě bylo upřílišené, ale starousedlé městské obyvatelstvo má mnohem skrovnější potomstvo nežli venkované nebo venkovští přistěhovalci do měst.

Ke konci 19tého století nějaký čas (1891—1900) v Prusku venkovské plodnosti až i mírně přibývalo. [Proti období 1891—1890 v pětiletí 1891—1895 o 1⁰/₀, v pětiletí 1896—1900 o 1·8⁰/₀ přibýlo živě narozených dětí na venkově.] Za to ve dvacátém století byl pokles poměrných porodů proti pětiletému průměru z konce 19. věku (1896 až 1900): do období 1906—1910 v městech asi o 12²/₈⁰/₀ a na venkově o plných 10⁰/₀; tedy na venkově nebylo již poklesávání plodnosti ve století 20. příliš menší nežli v městech.*)

Hledí-li se k ženám v plodném věku, byl vývoj plodnosti v Prusku pro města mnohem nepříznivější. *Na 10.000 žen věku 15—45 let připadalo totiž živě zrozených dětí v Prusku průměrně ročně:*

v období	na venkově	v městech	ubýlo poměrně na venkově	proti 1876—1880 v městech
1876—1880 . . .	1829	1606	—	—
1881—1890 . . .	1791	1452	2·1 ⁰ / ₀	9·6 ⁰ / ₀
1891—1895 . . .	1819	1407	0·5 ⁰ / ₀	12·4 ⁰ / ₀
1896—1900 . . .	1831	1366	—	14·9 ⁰ / ₀
1901—1905 . . .	1787	1291	2·3 ⁰ / ₀	19·6 ⁰ / ₀
1906—1910 . . .	1689	1187	7·7 ⁰ / ₀	26·1 ⁰ / ₀

[Ve století dvacátém, v pětiletí 1906—1910 proti konci 19. věku (1896—1900) ubýlo na 10.000 žen 15—45letých porodů v městech 13·1⁰/₀, na venkově 7·8⁰/₀.]**)

Jest z toho zároveň viděti, jak ještě i ona skrovnější plodnost městská jest stále živena značným přítokem mladého lidu (žen ve věku plodném) do měst.

Na doklad velikých rozdílů mezi přirozeným množením venkovského — po většině zemědělského — obyvatelstva a přirozeným vzrůstem nových životů velkoměstských, mohou býti uvedeny provincie *Poznaňsko* a hlavní město *Berlín* v Prusku, kteréžto oba obvody náhodou měly roku 1910 přibližně skoro stejný počet obyvatelů. [Totiž koncem roku 1910 mělo *Poznaňsko* 2,099.831 obyvatelů, *Berlín* 2,071.257, tedy rozdíl byl jen málo přes 1⁰/₀.]

Přirozená měna obyvatel v těchto dvou přibližně stejně obydlených oblastech byla od r. 1908—1913 naprosto odchylná:

*) V městech bylo na 10.000 obyvatelů méně zrozených dětí než na venkově:

v období	o procent
1876—1880	2·3 ⁰ / ₀
1881—1890	8·4 ⁰ / ₀
1891—1895	11·4 ⁰ / ₀
1896—1900	14·9 ⁰ / ₀
1901—1905	15·2 ⁰ / ₀
1906—1910	17·6 ⁰ / ₀

Průměrný počet zrozených dětí v městech stále klesal proti venkovu.

**) Na stejný počet žen v plodném věku bylo v městech zrozeno dětí méně než na venkově:

v období	procent
1876—1880	12·2 ⁰ / ₀
1881—1890	18·9 ⁰ / ₀
1891—1895	22·6 ⁰ / ₀
1896—1900	25·1 ⁰ / ₀
1901—1905	27·8 ⁰ / ₀
1906—1910	29·7 ⁰ / ₀

v Poznaňsku:

	živě zroz. děti v tisících (absolutně)	zemře- lých (absolutně)	přirozený přebytek	na 10.000 obyv.		
				živě zroz. děti	ze- mřelých (relativně)	přirozený přebytek
roku 1908 . . .	78·40	38·73	39·67	385	190	195
" 1909 . . .	78·73	39·30	39·43	383	191	192
" 1910 . . .	77·87	37·30	40·57	372	178	194
" 1911 . . .	75·66	37·84	37·62	358	179	179
" 1912 . . .	74·49	35·69	38·80	349	167	182
" 1913 . . .	72·06	35·23	36·83	334	163	171
od r. 1908—1913						
úbytek	8 ⁰ / ₀	9 ⁰ / ₀	7 ⁰ / ₀	13 ⁰ / ₀	14 ⁰ / ₀	12 ⁰ / ₀
průměr doby						
1908—1913 . . .	76·20	37·35	38·85	363	178	185
Průměrný stav v Poznaňsku proti Berlínu						
vyšší o				73 ⁰ / ₀	22 ⁰ / ₀	189 ⁰ / ₀

v Berlíně (vnitřním městě):

	živě zroz. děti v tisících (absolutně)	zemře- lých (absolutně)	přirozený přebytek	na 10.000 obyv.		
				živě zroz. děti	ze- mřelých (relativně)	přirozený přebytek životů
roku 1908 . . .	48·19	32·41	15·78	230	151	79
" 1909 . . .	45·95	31·84	14·11	212	147	65
" 1910 . . .	44·18	30·15	14·03	213	145	68
" 1911 . . .	43·20	32·31	10·89	208	156	52
" 1912 . . .	42·57	29·98	12·59	203	143	60
" 1913 . . .	40·87	28·09	12·78	194	133	61
od r. 1901—1913						
úbytek	17 ⁰ / ₀	13 ⁰ / ₀	19 ⁰ / ₀	16 ⁰ / ₀	12 ⁰ / ₀	23 ⁰ / ₀
průměr doby						
1901—1913 . . .	44·32	30·79	13·53	210	146	64
Průměrný stav v Berlíně proti Poznaňsku						
nižší o				42 ⁰ / ₀	18 ⁰ / ₀	65 ⁰ / ₀

Počátkem té doby — r. 1908 — v Poznaňsku připadalo na 10.000 obyvatelů více než v Berlíně: živě zrozených dětí o 67⁰/₀, zemřelých o 26⁰/₀, přirozeného přírůstku 147⁰/₀, kdežto koncem té doby — 1913 — byl počet ten v Poznaňsku proti Berlínu: živě zrozených dětí více o 73⁰/₀, zemřelých o 23⁰/₀, přírůstku o 180⁰/₀; tedy proti venkovskému Poznaňsku se populační poměry v Berlíně stále více zhoršují.*)

*) Lepší vývoj lze pozorovati v *Hamburku* (v městě i přilehlém venkově) nežli v Berlíně, snad proto, že kolem *Hamburku* jest ještě dosti venkovského obyvatelstva, které je tam včítáno a že má *Hamburk* hojně přistěhovalců z jiných oblastí, kdežto ve vnitřním Berlíně obyvatelstva jen málo přibývalo.

V obvodu (státu) *Hamburku* bylo:

Úmrtnost s vyloučením kojenců na 10.000 u obyvatelů starších jednoho roku:

	v Poznaňsku	v Berlíně	v Hamburku
byla v r. 1913	107	108	105
průměrně 1908—1913	116	115	112

[Celkem byly rozdíly v úmrtnosti, pokud se jedná o lidi starší jednoho roku, dosti nepatrné; značnější rozdíly ve všeobecné úmrtnosti tedy zavinuje nestejný počet a různá úmrtnost kojenců, která byla v průměru let 1908—1913 na 1000 dětí do prvního roku: v Poznaňsku 182, v Berlíně 156, v Hamburku 140.]

Ve Francii narodilo se na 10.000 obyvatel živých dětí

v desetiletém průměru	v Paříži	v ostatních městech	na venkově
1898—1907	210	215	212

Tam spíše ještě v městech (mimo Paříž) se ukazovala o něco větší plodnost nežli na venkově

v r. 1911 bylo na 10.000 obyv. (v závorce data 1910)	živě zroz. dětí	úmrtí	úbytek životů
dep. Seine	179 (193)	187	8
„ Gers	126 (132)	201	75
„ Lot et Garonne	134 (135)	199	65
„ Tarn et Garonne	135 (153)	213	78
„ Lot	140 (152)	228	88
„ Yonne	141 (147)	203	62
„ Allier	142 (153)	.	.
„ Nièvre	145 (151)	.	.

Nejmenší plodnost vykazují tedy ve Francii jižní departementy vesměs s malou lidnatostí, na 1 km²: Gers 35, Lot et Garonne 50, Tarn et Garonne 49, Lot 39, Yonne 41, Allier 55, Nièvre 44.

	živě zroz. dětí	zemřelých lidí v tisících	přibýlo nových životů	živě zroz. dětí	zemř. lidí	přibýlo no- vých životů
				na 10.000 obyvatelů		
1908	24·27	14·25	10·02	262	154	108
1909	23·56	13·97	9·59	249	148	101
1910	23·23	13·99	9·24	232	140	92
1911	22·61	15·04	7·57	220	146	74
1912	23·06	14·27	8·79	220	136	84
1913	23·45	13·81	9·64	218	128	90

od roku 1908 do						
1913 ubylo	3%	3%	4%	17%	17%	17%
v době 1908—13						
průměrem	23·36	14·22	9·14	233	142	91

Průměrný stav v Hamburku než v Poznaňsku
nižší o 33% 20% 51%

Zvláště úmrtnost byla v Hamburku patrně nižší než v Berlíně, což je tím nápadnější, jelikož v Hamburku bylo více zrozených dětí než v Berlíně.

Ve Francii jsou kromě toho v městech velmi nepříznivé poměry úmrtnosti všeobecně proti venkovu (což jest opakem zdravotního stavu měst v Německu). — Tak bylo úmrtí na 10.000 obyvatel:

	v celé Francii	v městech nad 5000 lidí	v místech pod 5000 lidí
roku 1911	196	201	193
„ 1912	175	183	170

Podobně nepříznivé poměry úmrtnosti byly také v městech *rakouských*, a to stupňováno bylo zároveň velmi malým počtem zrozených dětí:

V *Rakousku* (podle úřední statistiky) bylo v průměru let 1901 až 1910 na 10.000 obyvatel:

	sňatků	živě zroz. dětí	zemřelých	přírůstek no- vých životů
v okresech městských*)	88	282**)	246	36
„ venkovských při- lehlých*)	76	352	234	118

Pro rok 1910 byly pro nejdůležitější města v *Rakousku* následující poměry životní měny na 10.000 obyvatel:

	živě zroze- ných dětí	osob zemřelých	přírůstek no- vých životů
ve Vídni	222	167	55
v Dolních Rakousích	244	178	66
[v celém státě	326	213	113]
ve Štyrském Hradci	291	227	64
ve Štyrsku	294	207	87
v Terstu	327	228	99
v Praze	263	280***)	— 17
v Čechách	285	194	91
v Brně	251	213	38
na Moravě	318	202	116
ve Lvově	312	200	112
v Krakově	277	239	38
v Haliči celé	390	243	147

*) Okresy městskými jsou tu míněna města se svým statutem, ze kterých v těchto šetřeních uvedeno v celku 28 a okresy venkovské jsou politické okresy se sídlem v týchž 28 městech. Byla to města: *Víd. Nové Město, Lince, Šteyr, Solnohrad, St. Hradec, Celj, Maribor, Ptuj, Celovec, Lublaň, Gorice, Innsbruck, Bolzano, Roverado, Trident, Liberec, Brno, Jihlava, Kroměříž, Olomouc, Uher. Hradiště, Znojmo, Opava, Bílsko, Frýdek, Lvov, Krakov, Černovice*. V těchto okresích vztahovalo se šetření celkem na 1,119,000 živě zrozených dětí (z čehož 30 $\frac{1}{2}$ % v městských okresech) a na 814,300 lidí zemřelých (z čehož 36 $\frac{1}{3}$ % v měst. okresech).

**) Do toho jsou ještě kromě toho započteny živě zrozené děti ve veřejných porodnicích, které po většině jsou od venkovských matek. — Ony veřejné porodnice byly v *Linci, Solnohradě, St. Hradci, Čelovci, Lublani, Innsbrucku, v Roveradu, v Opavě, ve Lvově, v Krakově a v Černovicích*. A právě v těchto jednotlivých městech tím počet živě zrozených dětí značně ještě nesprávně byl nadsazován na úkor venkova.

***) Vysokou pražskou úmrtnost zaviňují veřejné nemocnice, které jsou určeny namnoze pro celou zemi.

Ke všeobecným obtížím životním, které působí k úmyslnému zmenšování počtu dětí v rodinách, přispívá nemalou měrou také zákonodárství finanční, které svým tlakem daní, zvláště nepřímých zrovna pokutuje domácnosti s velkým počtem členů. Ostatně ani daně přímé pro své přesouvání nerozdělují se spravedlivě podle platební způsobilosti zdaněných, takže i u nich často lze pozorovati jejich tíhu rostoucí s počtem příslušníků, živených ve společné domácnosti. Daně spotřební na potraviny, nápoje a jiné tělesné požitky i věci spotřební (svítiva, poplatky za používání státních i jiných veřejných zařízení) jsou mířeny pravidlem na počet příslušníků v domácnosti a nikoli na zámožnost rodin. Ale zrovna tak jest tomu při daních domovních, výdělkových a jiných daních přímých, které se přesunují z majitelů zdaněných předmětů nebo podniků na spotřebitele zboží či služeb podniky těmi dodávaných. Všemi těmi daněmi ukládají se přímo pokuty na četnější potomstvo. Zvláště ony systémy daňové, které kladou hlavní těžiště na daně spotřební, nebo na daně, které se dají lehko na spotřebu přesunouti, jsou těžkým břemenem početným rodinám a domácnostem.

Tím vysvětluje se veliký tlak na rodiny dětmi bohaté ve Francii, kde do té doby byl platný zastaralý systém daňový ještě z dob „*ancien régime*“ (předrevolučních). Malichernými proti tomu byly by návrhy na zmírnění některých daní přímých pro rodiny s četnými dětmi, kteréžto úlevy ani zdaleka nejsou s to, aby vyvážily vysoké daně nepřímé, neřkuli ona těžká břemena, jež rodiče mají s vychováním, vyživováním a zaopatřováním četných dětí. Rodiče státu i ostatním veřejným hospodářstvím musí odváděti dávky (spotřební) často přímo úměrné počtu hlav, nebo aspoň přibližně s počtem hlav rostoucí.

Na francouzském venkově působí kromě toho proti rostoucímu počtu dětí ustanovení práva dědického, jakož i úplně volná a vžilá dělitelnost majetku pozemkového. S největší důsledností prováděné názory římského práva, že všechen majetek, pozemky nevyjímaje, sluší rovným dílem rozdělovati pozůstalým dětem, byly by vedly k naprostému roztržštění půdy na četné rostoucí potomstvo. Proti tomu však mocněji účinkovala nezdolná touha selského lidu zachovati nabytou půdu co možná neztenčenou v rodině, a udržeti selské hospodářství v rozsahu přiměřeném k výživě vlastní rodiny. [Vyličení této touhy velmi poučné a názorné jest na př. v *Zolově* románu „*La terre*“]. Toho domnívají se venkovští lidé dosíci úplným odevzdáním se zásadě systému „*dvou dětí*“. Když se dělí nemovitý majetek na polovinu, jest vždy možno a pravděpodobno, že k polovičce zděděného pozemku přibude *věnem* podobně veliká rozloha půdy a tak zůstával by majetek pozemkový vhodnými sňatky mezi selským obyvatelstvem celkem podstatně neproměnlivým.

Ale systém dvou dětí vede bezpečně k ponenáhlému vymírání, jelikož často místo dvou dětí zůstává na živu jen jediné nebo i žádné (úmrtími, neplodností, celibátem a jinými příhodami). Tím se vysvětluje úžasné odlidňování některých francouzských departementů venkovských.

Ve Francii skutečně se vyvinuly poměry, které opravňují k strachům, aby obyvatelstvo hromadně nevymíralo. Ale podobné strachy

širí se nyní také v celé západní i střední Evropě, jakož i v Americe ve Spojených státech. Anglosaské obyvatelstvo Spojených států a vůbec lidé již v Americe zrození omezovali skrovnou plodností rodinný počet členů na míru nejmenší. [Plodnost v některých státech byla menší než ve Francii.] Že tam obyvatelstva přirozenou měnou ještě neubývalo, příčinou toho byla velmi malá úmrtnost. Tak ve státě *Michiganu* ke konci devatenáctého století při veliké hojnosti sňatků (větší než kdekoli jinde) byl počet živě narozených dětí poměrně značně menší nežli ve Francii. V desetiletí 1891—1900 průměrně ročně narodilo se v *Michiganu* na 10.000 obyvatelů jen 195 živých dětí, kdežto ve Francii 222, tedy ve Francii více o 19%. [Ještě v roce 1905 narodilo se v *Michiganu* na 10.000 obyvatelů jen 182 dětí, proti tomu ve Francii 206, tedy více o 13%.] Jestliže nyní v dvacátém století v *Michiganu* a také v ostatních státech Unie poměrný skrovný počet narozených dětí jest přece o něco větší než ve Francii, vysvětluje se to silným přistěhováním mladých lidí z evropských zemí, které vynikají dosti značnou plodností, jako z *Haliče*, *Uher*, z *Italie*, z *Balkánu* a z *Ruska*.*)

Francie při své dokonale již utuchlé plodnosti jest velmi málo zalidněna, jakkoli vyniká úrodností i jiným přírodním bohatstvím, jakož i svou výtečnou polohou při oceánu uprostřed nejcivilisovanějších zemí a říší světových. Všechny okolní země — až na *Španělsko* — jsou mnohem lidnatější a to i země s velmi malou přirozenou úrodností. [Ve *Francii* žilo při vypuknutí světové války průměrně jen 74 lidí na 1 km^2 , kdežto *Německo* mělo na 1 km^2 přes 125 lidí, *Anglie s Walesem* 248, *Belgie* 260, *Nizozemí* asi 182, *Lucembursko* 104, *Švýcarsko* 95, *Italie* 123, *Rakousko* 98, *království Polské* asi 105, ano i jednotlivé ruské gubernie byly hustěji zalidněny nežli Francie.]

Ve Francii ovšem, jak už na to bylo poukázáno, hlavně značná úmrtnost spolupůsobí proti přibývání obyvatelstva. Kdyby Francie měla aspoň takovou úmrtnost jako zanedbané *Irsko* (totiž po roce 1910 168 proti průměrné francouzské 183 v téže době), bylo by ve Francii mohlo přibývat na 10.000 obyvatelů aspoň 20 lidí průměrně ročně, kdežto jich skutečně přibývalo jen 5! Kdyby francouzská úmrtnost byla tak nízká jako v *Nizozemí* nebo v zemích skandinávských přibývalo by ročně aspoň 55 nových životů na 10.000 obyvatelů i při tolik skrovné francouzské plodnosti!

Dnes nejen ve Francii, nýbrž vůbec v západní a střední Evropě není již nijakých obav z přelidnění, nýbrž naopak hlásí se stále mocněji ke slovu úzkostlivost, zdali civilisace západoevropská není ohrožována malým přirozeným množením obyvatelstva. Podobná úzkostlivost ozývá se již jak ve *Velké Británii*, tak v zemích skandinávských a v poslední době také v *Německu* a ještě více v českých a německých zemích *rakousko-uherské monarchie*. Ovšem v *Německu* dosud přibývalo

*) *Michigan* měl roku 1900 obyvatelů 2,421.000 a roku 1910 2,810.000, tedy značně asi o 16% více, kdežto přirozenou měnou bylo by přibýlo sotva 6 nebo 7%. Tedy přistěhovaleci za tu dobu nejméně přispěli 10% k rozmnožení michiganského obyvatelstva. Podobně ve státu *Massachusettsu* bylo r. 1900: 2,805.000, r. 1910: 3,367.000 obyvatelů, tedy o 20% více než r. 1900; přirozenou měnou bylo by tam mohlo přibýti sotva 9%, tedy na účet přistěhovačů přibýlo nejméně 11%. Jelikož to byli přistěhovaleci po většině mladí a z východnějších zemí evropských, vysvětluje se tím i o něco zvětšená plodnost ve dvacátém století.

obyvatelstva přirozenou měnou dosti značně (průměrně přes 800.000 lidí ročně,^{*)} tedy za dobu deseti let nynějšího století přibýlo asi 16 lidí na 1 km², kdežto těsně před válkou světovou přibývalo průměrně ročně 1·47 lidí na 1 km² při značné již hustotě).

Ale starostlivost z umenšovaného počtu narozených dětí tísnila tam přece myslí státníků. Jednak pokles porodů v poslední době před válkou vskutku byl nápadný a zarážel svým kvapným spádem (za dobu šesti let 1908—1914 ubylo zrozených dětí i absolutně o 10⁰/₀ a absolutního přírůstku ubylo 13⁰/₀^{***)}, kdežto relativní úbytek porodů za touž dobu šesti let činil 16¹/₂⁰/₀); jednak jevil se přírůstek v Německu citelně nepatrnějším jak proti přirozeným přírůstkům v Rusku, tak proti ohromnému množství lidí ve Velké Británii s jejími koloniemi^{****)}, jakož i proti značnému množení obyvatelstva ve Spojených státech ano i v Japonsku s jeho koloniemi.

Ale strachy tyto jsou především rázu politického a nikoli národohospodářského; ve skutečnosti nijaké vyliďňování Německu dosud nehrozilo, spíše jen dosti pozvolné ochabování značného přirozeného vzrůstu vůči silné již lidnatosti v zemi, která již nedává dosti hojně *výživu z vlastních úrod* pro příliš četně vzrůstající obyvatelstvo.

14. Relativní přelidnění; stěhování obyvatelstva do cizích zemí.

Ačkoli přelidnění na zeměkouli nehrozí ještě pro dlouhé doby, přece v historii vyskytla se častá přelidnění *relativní*. Skutečného *absolutního* přelidnění však dosud nikde není, leda v jednotlivých omezených okresech průmyslových, které však v tom směru nesmíme pozorovati odděleně ani úplně samostatně o sobě, nýbrž, které se jeví býti ve stejném asi poměru k sousedícím neb i vzdálenějším méně zalidněným oblastem, jako by byly městy vůči okolnímu venkovu.

Právě takovým právem města vůči svému okolí, které je dobře dovede vyživovati, nemohou se považovati za přelidněné okresy proto snad, že ze své vlastní městské půdy nedovedou vyživiti svého obyvatelstva. Zajisté stačí, když okolní venkovské krajiny jsou s to, aby vyživily jak své tak i městské lidi. Pádným dokladem pro to může býti celé království *Saské* se svým omezeným (politickým) rozsahem sotva 15.000 km², které mělo bezprostředně před válkou celých 5 mil. obyvatel čili 334 lidí na 1 km². Arci království to samo nemohlo z vlastních svých úrod tyto tak četné lidi vyživovati. Ale kdybychom jen k němu přibrali ono, dříve již vzpomenuté *Duryňsko* s plochou o něco málo větší než Čechy, byla by se taková poměrně neveliká země i při své velmi značné hustotě (asi 175 na 1 km²) dobře mohla vlastními svými potravinami udržovati při značně vyšší míře životní než jaká byla v Rakousku obvyklá.

*) Přirozené přírůstky v českých zemích jsou poměrně mnohem skrovnější nežli v Německu.

***) a to bez zřetele na osoby zemřelé ve vojenské službě v druhé polovině r. 1914!

****) Ve Velké Británii a jejích koloniích přirůstalo před válkou průměrně ročně asi 3¹/₂ mil. lidí.